

ટ્રેક નં. ૪૩ : ઉત્સર્ગ માર્ગ અપવાદ માર્ગ વિષે

* ધોબીનો કૂતરો ન ઘરનો ન ઘાટનો. જ્ઞાની શુભ છોડવા કહે છે તે અશુભમાં જવા માટે નહીં, શુદ્ધમાં જવા માટે. એટલે કે અપવાદ માર્ગથી મોક્ષ નહીં. ઉત્સર્ગ માર્ગ જ સાચો છે. તે વિષે સાંભળીએ પ્રશમમૂર્તિ પૂજ્ય બહેનશ્રી પાસેથી.

* માંગલિક :

* ભક્તિ : ‘મારગ કહ્યો છે શાસ્ત્રમાં, પણ મર્મ ત્યાં દીધો નથી.
ગહન ગાથા શાસ્ત્રની, સ્વચ્છંદ એમ ટળતો નથી.
મર્મ જ્ઞાનીના હૃદયમાં છે, મર્મ જ્ઞાનીના હૃદયમાં છે.
વાત તું ભૂલીશ મા, એક સત્ પુરુષને શોધી લેજે.
બીજું કાંઈ શોધીશ મા.

* પ્રશ્ન : મુમુક્ષુને ઉત્સર્ગ અને અપવાદ અને ધર્માત્માને ઉત્સર્ગ ને અપવાદ માર્ગ એ કેવી રીતે ?

● ઉત્તર : જ્ઞાની ધર્માત્મા હોય એને ઉત્સર્ગ, અપવાદ એ તો એને સહજપણે જો પુરુષાર્થ ઉપડે તો આ ક્ષણે જો થઈ જવાતું હોય વીતરાગ મુનિદશા તે એમ એવી રીતે પુરુષાર્થ કરે તો ઉત્સર્ગ અને ન થઈ શકતું હોય તો ઈ બધે શુભભાવોમાં રોકાય છે. દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રમાં રોકાય પણ ઈ સાચો અપવાદ માર્ગ નથી, ઉત્સર્ગ માર્ગ એની સાધક દશા પ્રગટ થયા પછી એ માર્ગ એને સાચો લાગુ પડે છે. મુમુક્ષુની દશામાં એને સમ્યક્દર્શન નથી થયું એટલે એને અશુભ ભાવથી બચવા, શુભ ભાવમાં ઉભો રહે છે એનો અપવાદ છે. પહેલેથી એ બધું એ આત્મામાં કંઈ છે નહીં. આત્મામાં કોઈ ભાવ નથી. શુભાશુભ ભાવ નથી. આત્મા તો તદ્દન શુદ્ધ છે માટે આ બધું શુભનું શું કામ છે? એમ કરીને જે એકલો બધે તો એને શૂન્યતા થઈ જાય. એ નુકશાનકારક છે. આત્મા જે ઓળખાણો નથી એનું તે ધ્યેય રાખે કે આત્મા કેમ પ્રગટ થાય? એનો ભેદજ્ઞાનનો પ્રયાસ કરે, ઈ ન

થાય ત્યારે અશુભ ભાવથી બચવા જિનેન્દ્રદેવ ગુરુ અને શાસ્ત્ર એના એ કાર્યમાં રોકાય છે, કે આ તો બધા શુભ ભાવો છે. આત્માનો સ્વભાવ નથી. એ તો હેય છે. માટે એમાં રોકાવું નકામું પણ અંદર આત્મા પ્રગટ જ થયો નથી. શુદ્ધાત્મા. કોને આશ્રયે ઉભો રહીશ? આશ્રય તો પ્રગટ થયું નથી. અને બહારથી બધું છૂટી જાય તો અશુભમાં જવાશે. ક્યાંક ઉભો તો રહેવાનો છે. આત્માનો આશ્રય તો પ્રગટ થયો નથી. તો એની ભાવના કરવી. અશુભથી બચવા શુભમાં ઉભો રહે છે. અને સમ્યક્દૃષ્ટિ થાય એને આત્માનો આશ્રય પ્રગટ તો થયો પણ એટલી લીનતા થઈ નથી. લીનતા થઈ નથી એટલે શુભભાવોમાં ઉભો રહે છે. અશુભથી બચવા અહીંયા પણ શુભભાવોમાં ઉભો રહે છે. અંદર પુરુષાર્થની દોરી ચાલુ છે પણ પૂરી ચાલુ નથી એટલે એ પણ શુભભાવમાં ઉભો રહે છે. મુનિદશામાં પણ ઉત્સર્ગ માર્ગ એકદમ ધ્યાનમાં, એવા ધ્યાનમાં લીન થઈ જાય કે કેવળજ્ઞાન થઈ જાય. એવી ધ્યાનની ઉત્કૃષ્ટદશા એવો ઉત્સર્ગમાર્ગ-ઉત્કૃષ્ટ દશા જામતી નથી. એ એકધારે એવું ધ્યાન થાય, એવું ધ્યાન થાય કે એકદમ કેવળજ્ઞાન થાય. મુનિપણું લીધું એટલે. એવી રીતે થાતું નથી એટલે મુનિઓ પણ અપવાદ માર્ગમાં આવે છે. એટલે મુનિઓ પણ શાસ્ત્રો રચે છે ને બહારમાં દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રના કોઈ શુભ કાર્યમાં આવે છે. એને પૂજા ને એવું નથી હોતું પણ દર્શન-વંદન આદિ રાગમાં જોડાય છે. કારણ કે એકદમ ધ્યાનમાં લીન થઈ જાય એવું ઉત્કૃષ્ટ ધ્યાન જામતું નથી. એટલે એ ક્ષણે ક્ષણે બહાર આવે છે. અંતર્મુહૂર્તે અંતર્મુહૂર્તે બહાર આવે છે ત્યારે શુભભાવમાં જોડાય છે પણ એ મુનિની દશા તો એકદમ શુદ્ધ ઉપયોગની મુખ્ય છે. શુભ ઉપયોગ એને ગૌણ છે. શુદ્ધ ઉપયોગની મુખ્યધારા છે મુનિની, ને સમ્યક્દૃષ્ટિ ને શુદ્ધ ઉપયોગ અમુક છે. અને શુભભાવ આવે છે અને મુમુક્ષુને તો ભાવનારૂપ છે. એને પ્રગટ નથી થયું માટે અશુભ ભાવથી બચવા, શુભભાવમાં ઉભા રહે છે. ૧.

* પ્રશ્ન : ભાવના પછી નગ્ન મુનિ થાય, માતાજી, ચોથા ગુણસ્થાને પછી વૈરાગ્યતા વધતી હશે? ૪થે ગુણસ્થાને મુનિપણું ધારણ કરે?

● ઉત્તર : અંદરથી દશા નથી પ્રગટ થઈ ને, એવી ભાવના આવે તો છોડી દે છે. દશા નથી હોતી ને છોડી દે છે તો શુભભાવ હોય છે. એ શુભભાવના છે. ૨.

* પ્રશ્ન : શુભભાવમાં જોડાય છે એ અપવાદ માર્ગ છે ?

● ઉત્તર : ઉત્સર્ગ માર્ગની બહાર શુભ ભાવમાં જોડાય છે એ એનો અપવાદ માર્ગ છે. પણ એને હેય લાગે છે. એ ઉત્સર્ગ(માર્ગ) કોને કહેવાય? એ એકદમ અંદર સ્વરૂપની અંદર ભેદજ્ઞાનનો પ્રયાસ કરે. તો એ ઉત્સર્ગ કહેવાય. આ બધું શુદ્ધ આત્માના ધ્યેયપૂર્વક. બહારમાં શુભભાવમાં રોકાય છે ત્યારે ઈ અપવાદ માર્ગ છે. અંદર પ્રયાસ કરે તો ઈ ઉત્સર્ગ. ખરી રીતે ઉત્સર્ગ અને અપવાદ યથાર્થ થાય ત્યારે જ લાગુ પડે છે. મુમુક્ષુને તો એમ એવી રીતે કહેવાય છે ઉત્સર્ગ એને માર્ગ ક્યાં પ્રગટ થયો છે અંતરમાં? કાંઈ ઉત્સર્ગ માર્ગ પ્રગટ થયો નથી. પણ ઈ ભેદજ્ઞાનનો પ્રયાસ અંદર કરતો હોય તો એ ઉત્સર્ગ છે. માત્ર ભાવના રાખી ને શુભભાવમાં જોડાય તો એ અપવાદ છે. ધ્યાનદશામાં હોય તો ઉત્સર્ગ છે. એ બહારમાં શાસ્ત્રો લખવા આદિ, આહાર આદિ, વિહાર આદિ કાર્યોમાં હોય એ અપવાદ છે. ઈ વખતે એને છઠ્ઠા ગુણસ્થાનની દશા તો ચાલુ જ છે. પણ ધ્યાનની દશામાં હોય ત્યારે એ ઉત્સર્ગ છે. બહાર શુભભાવમાં આવે તો અપવાદ છે. મુનિ એકદમ ધ્યાનમાં આતા હૈ ન? ઉત્સર્ગ? ઉત્સર્ગ અને અપવાદને મૈત્રી હોય છે. અંતરમાં પ્રયાસ થાય તો એ ઉત્સર્ગ છે. બહાર શુભભાવમાં આવે તો અપવાદ છે. પણ તોય ઉત્સર્ગ એને આમ છૂટી નથી જાતો. સાથે હોય છે. એ અપેક્ષાએ કહ્યો છે નહીં તો હઠ છે. મુનિ કોમળ આચરણ ને કઠોર આચરણ. ઉત્સર્ગ ને અપવાદ એમ. ૩.

* ભક્તિ : “સ્વચ્છંદ મત આગ્રહ તજી વર્તે સદ્ગુરુ લક્ષ,
સમકિત તેને ભાખિયું, કારણ ગણી પ્રત્યક્ષ.”

* પ્રશ્ન : મનથી કરેલો નિશ્ચય માનવા કરતાં જ્ઞાનીથી થયેલો નિશ્ચય માનીને પ્રવર્તવામાં કલ્યાણ છે.

● ઉત્તર : પોતાને એમ કે મનથી નિશ્ચય કર્યો હોય એ પોતાના વિચારથી પોતે કલ્પના કરીને નિશ્ચય કર્યો હોય એ નિશ્ચયમાં ક્યારેક ભૂલ હોય. જ્ઞાનીએ જે નિશ્ચય કર્યો હોય. જ્ઞાનીએ જે સમજાવીને વસ્તુ સ્વરૂપ યથાર્થ જે કીધો હોય, જ્ઞાનીએ કરેલો નિશ્ચય એ બરાબર છે. તારો મનથી કરેલો નિશ્ચય એમાં કોઈ ભૂલ હોય તો કલ્પિત હોય. ‘મને આમ લાગે છે ને મને આમ લાગે છે’—બરાબર એમાં જ્ઞાનીનો કહેવાનો આશય-જ્ઞાનીને શું કહેવું છે? ગુરુને શું કહેવું છે? એમના શું રહસ્યો છે? એ વિચારીને પોતે જ નક્કી કરવું જોઈએ. પોતાની કલ્પનાએ નક્કી કરે તો એમાં ભૂલ થવાનો અવકાશ છે. પોતે સ્વચ્છંદથી નક્કી કરેલું છે. તો અનંતકાળથી માર્ગ અજાણ્યો પોતે સમજતો કાંઈ નથી અને પોતાની મેળાએ નક્કી કરેલી આમ વસ્તુ છે. આ માર્ગ છે આ. મુક્તિનો પંથ આવી રીતે છે એમ બધું નક્કી કરે તો તે ભૂલ થાય છે. જ્ઞાનીએ જે નક્કી કર્યું હોય, ગુરુએ જે કીધું હોય, ગુરુનો આશય સમજીને ગુરુએ કીધેલો ને કરેલો નિશ્ચય તે બરાબર છે. એવી રીતે પ્રવર્તવું અને તે રીતે પોતે વિચાર કરીને પોતાથી નક્કી કરે છે. જ્ઞાનીએ જે કીધું હોય એના રહસ્ય અને એના આશય સમજી લે તો ઈ યથાર્થ છે. નહીં તો કલ્પિત છે, પોતાની મેળે કરેલો નિશ્ચય. એમાં ભૂલ થાય છે. પોતે કલ્પનાથી નક્કી કરે કે આનું આમ જ છે. તો એ યથાર્થ નથી હોતું. જ્ઞાનીએ કહેવાના ઘણા આશય અને ગંભીરતા ભરેલી હોય છે. જે નિશ્ચય યથાર્થ હોય છે. જ્ઞાનીએ શું કીધું છે, દ્રવ્યનું સ્વરૂપ, નિશ્ચયનું સ્વરૂપ, વ્યવહારનું સ્વરૂપ, નિમિત્ત ઉપાદાનનું સ્વરૂપ, જે ગુરુએ કીધું હોય તે રીતે વિચાર કરીને નક્કી કરે તો ઈ બરાબર છે. મતિ કલ્પનાએ

શાસ્ત્રો વાંચે ને શાસ્ત્રોમાં સમજાય નહીં. જે શાસ્ત્રોના રહસ્યો ગુરુએ ખોલ્યા હોય એ શાસ્ત્રોના રહસ્યો બધા વિચારીને એવી રીતે નક્કી કરે, પોતાની ભૂલ થાય છે. ક્યાં ક્યાં પોતે રોકાતો હોય? ક્યાં પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે નક્કી કરતો હોય? પોતાની કેટલી બુદ્ધિ? કેટલી આત્માર્થતા હોય? તેને આત્માનું પ્રયોજન હોવું જોઈએ. તો એ ગુરુએ કીધેલા રહસ્ય હોય ઈ પ્રમાણે નક્કી કરે તો બરાબર છે. આ યથાર્થ ગ્રહણ કરીને પછી પોતે નિશ્ચય કરે કે આ વસ્તુ સ્વરૂપ આ રીતે છે. નિશ્ચયનું (અને) વ્યવહારનું સ્વરૂપ કઈ રીતે કીધું છે. એનો મેળ કરે ને યથાર્થ નક્કી કરે છે. ૪.

* પ્રશ્ન : મનથી કહેલો નિર્ણય પોતાની મતિ કલ્પના છે ?

● ઉત્તર : મતિકલ્પના છે. (શ્રોતા : .....)
મતિ કલ્પનાથી કરેલો નિશ્ચય. પોતાની જેમ બુદ્ધિ ચાલે એવી રીતે. પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે. ઊંડા ઊંડા રહસ્યો ગુરુ શું કહે છે? એવી રીતે સમજવું જોઈએ. સ્વરૂપ લાગતું હોય એ એને જ્ઞાની સાથે મેળવે. ગુરુ સાથે મેળવીને નક્કી કરે. બહાર રોકાતો હતો. ગુરુએ જ બધું સ્પષ્ટ કરીને માર્ગ બતાવ્યો છે. ગુરુના આશય પ્રમાણે પોતે નક્કી કરે તો માર્ગ એને પ્રગટ થાય. અને તો જ ઈ યથાર્થ નિર્ણય કરે અંદરથી. તો જ એને ભેદજ્ઞાનની યથાર્થદૃષ્ટિ થાય ને આગળ વધે. ૫.

* પ્રશ્ન : ગુરુને સાથે ન રાખે તો ભૂલ થાય ?

● ઉત્તર : ગુરુ સાથે ન રાખે તો ભૂલ થાય. તો એને ગુરુએ શું કીધું? એ તને સાથે આવ્યા વગર રહે જ નહીં. એકલો મતિ કલ્પનાએ યથાર્થ ન થાય તો તે કાંઈ સમજતો નથી. એ આત્માર્થીને એવું આવે જ નહીં. ‘મને આમ લાગે છે, હું આમ કહું છું’—એવું આત્માર્થીને આવે જ નહીં. સ્વચ્છંદથી એને આવે નહીં. ગુરુએ જે કીધું છે. ગુરુનો આશય આવો છે એવું. ને મને આવી રીતે બેસે છે એમ. બાકી ‘હું આમ કહું છું.’ આનો અર્થ આમ છે. એમ મતિ કલ્પનાથી (ન નક્કી કરે). ૬.

* પ્રશ્ન : દર્શનમોહ છે ?

ઉત્તર : આત્માનું પ્રયોજન છે. માટે ગુરુએ શું કીધું છે? એટલું એ પોતે સમજવા રોકાય છે. ને એ પ્રમાણે નક્કી કરે છે. તો દર્શનમોહ મંદ છે. આગળ જવાનો અવકાશ છે એને, પોતે આગ્રહ પકડી રાખે તો એને આગળ જવાનો અવકાશ નથી. ૭.

* પ્રશ્ન : આગ્રહ રાખે તો સ્વચ્છંદ થાય છે ?

● ઉત્તર : એ સ્વચ્છંદ થાય છે. દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર સાથે જ હોય છે. એના શુભ પરિણામની અંદર દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર જ હોય છે. ક્યાં પોતાની મતિ કલ્પના? ને ક્યાં ગુરુ? ને ક્યાં એની દશા? ને ક્યાં શાસ્ત્ર? શ્રુતજ્ઞાની? ને ક્યાં એ પોતે? એ પોતે તો વિચાર તો કરે. પોતાની ક્યાં શક્તિ? ને એ વિચારે. ક્યાં ભગવાન? ગુરુ, શાસ્ત્રો? એના ઊંડા રહસ્યો? ને ક્યાં પોતે? એ વિચાર કરીને પોતે દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રને સાથે રાખીને પોતે નક્કી કરે. ૮.

* પ્રશ્ન : નિશ્ચય નયનું ખરેખર જેને આલંબન હોય એને સ્વચ્છંદ હોઈ શકે નહીં? કાં તો એને સ્વચ્છંદતા છે તો ખરેખર અંદરમાં આલંબન નથી પણ માત્ર એની એક ધારણા છે કે કથા કરે છે.

● ઉત્તર : શું એને ઉદયકાળ એ આપણને કાંઈ ખબર નથી પણ એના ઉદય કાળ એવા હોય નહીં. લૌકિકથી બહાર હોય. ૯.

* પ્રશ્ન : એની માન્યતામાં એમ પણ ન હોય કે પુરુષાર્થથી ન થઈ શકે? પુરુષાર્થથી થઈ શકે છતાં મર્યાદાથી જઈ શકતો નથી. આગળ વધે, હઠપૂર્વક ન જાય.

● ઉત્તર : પુરુષાર્થથી નથી થઈ શકતું એવું એને અભિપ્રાય ન હોય. પુરુષાર્થથી નથી થઈ શકતું એવું અભિપ્રાય ન હોય. ‘મારો પુરુષાર્થ મંદ છે. મારાથી થઈ શકતું નથી. હું આગળ જઈ શકતો નથી એટલે આમાં ઉભો છું. મારી સહજ જે ધારા ઉપડવી જોઈએ

તે નથી પુરુષાર્થની. એ મારા પુરુષાર્થની મંદતા છે. ‘પુરુષાર્થથી નથી થઈ શકતું એવો એનો અભિપ્રાય ન હોવો જોઈએ. ૧૦.

* શ્રોતા : છતાં હઠ ન હોય ?

● ઉત્તર : છતાં હઠ ન હોય. એવું હઠથી પરાણે કરું એવું નહીં પણ એને ‘મારા પુરુષાર્થની મંદતા છે.’ એટલું તો એના અભિપ્રાયમાં હોવું જોઈએ. પુરુષાર્થની મંદતા છે. અને આ ઉદય છે બસ એમ પુરુષાર્થ થઈ જ નથી શકતું એવું નહીં. ૧૧.

જય હો વિજય હો.

ભગવતી માતનો જય હો.

